نووسـەك لە زمانی كورديدا
لێكۆڵينەوەيەكی وەسفی- شيكارييە

(PP 245 - 253)

م.ی. ڕێبين خالد خضر (دڵكار)
زانكۆی سەڵاحەدين/ هەولێر- كۆلێژی پەروەردە- بەشی زمانی كوردی
rebin.khdir@su.edu.krd

وەگــــــرتن : 2017/10/15
پەسندكردن : 2017/12/20
بڵاوكردنەوە : 2018/03/26

پوختە

ئەم لێكۆڵينەوەيە بە ناونيشانی (نووسەك لە زمانی كورديدا) سنووری لێكۆڵينەوەكە لە چوارچێوەی ديالێكتی كرمانجی ناوەڕاست دايە ، بۆيە نموونەی پێويست بە گوێرەی تەوەرەكانی بابەتەكە لە چوارچێوەی ئەم ديالێكتەدا ، بەپێی ڕێبازی (وەسفی- شيكاری) شرۆڤەكراوە . هەرچەندە نووسەك كەرستەيەكی ئاستی مۆرفۆلۆجييە ، بەڵام سنووری دەركەوتنی لە چوارچێوەی گرێ و ڕستە دايە ، لەگەڵ ئەوەشدا جۆرە پێكداچوونێكی لەگەڵ زۆر دياردەی تری مۆرفۆلۆجيدا هەيە وەك : گيرەك و پايەی بەند و پرتك و جێناو لە چوارچێوەی ئەركە مۆڕفۆسينتاكسيەكانياندا ، بۆيە لێكجياكردنەوە و پێكداچوونی (نووسەك) مان لەگەڵ ئەم بابەتانە بە پێويستزانی . بۆ ئەم مەبەستەش لێكۆڵينەوەكەمان دابەشكردۆتە سەر هەشت تەوەرە :- تەوەرەی يەكەم سەرەتايەكە بۆ چوونە ناو بابەتەكە ، تەوەرەی دووەم چەمك و پێناسەی نووسەك خراوەتە ڕوو ، تەوەرەی سێيەم باس لە سەرهەڵدانی بيرۆكەی نووسەك كراوە ، تەوەرەی چوارەم ئەو كەرەستە و نيشانانەی ڕۆڵی نووسەك لە زمانی كورديدا دەبينن پۆلێنكراوە ، تەوەرەی پێنجەم جۆرەكانی نووسەك لە زمانی كورديدا خراوەتە ڕوو ، تەوەرەی شەشەم ئەركەكانی نووسەك ڕونكراوەتەوە ، تەوەرەی حەوتەم تايبەتمەندييەكانی نووسەك باسكراوە و لە تەوەرەی هەشتەمدا جياوازی نێوان نووسەك و گيرەك بە نموونەی پێويست ڕوونكراوەتەوە.

دەستەواژە گرنگەكان : زاراوەكانی(نووسەك : نووسە : وشەبەست) هاوواتان لە زمانی كورديدا.

پێشەكی

ەندێ دياردەی زمانەوانی لە هەندێ زماندا بەديدەكرێن ، كە زياتر لە لێكۆڵينەوەكانی زمانەوانی بەراورددا دەكەونە بەرباس و خواس ، لە كاتێكدا لە ڕووی تێۆری ئابووريكردن لە زماندا ، بوونی ئەم دياردانە بە وەبەرهێنان لە خودی كەرستەكانی زمانەكە هەژماردەكرێت و دەوڵەمەندی و ڕەسەنايەتی زمانەكەش دەخاتە ڕوو .يەكێك لەو دياردە ڕێزمانييانە (نووسەك) ە ، كە گوزارشت لە زۆر ئامراز و نيشانە و مۆرفيم دەكات ، كە لە ڕووی سينتاكسەوە ئەركی تايبەتی دەبينن ، نووسەك كەرستەيەكی دياريكراو نييە لە ڕووی مۆرفۆلۆجييەوە ، بەڵكو پۆلێكە لە فۆڕمی ڕێزمانی ، كە ئەركی سينتاكسی دەبينن ، بە واتايەكی تر نووسەك پێناسە و زاراوە و تايبەتمەندی و ئەرك و جياوازی و بەهای زمانەوانی خۆی هەيە و لە زۆر زماندا بە دی دەكرێت بۆنموونە لە زمانی ئينگليزی ، فارسی و كوردی ، ئەم دياردە زمانەوانييە لە هەندێ لێكۆڵينەوەی مۆرفۆلۆجی و سينتاكسيدا ڕاگوزەرييانە ئاماژەی بۆ كراوە ، بەڵام تاوەكو ئێستا لە دووتوێی لێكۆڵينەوەيەكی سەربەخۆدا نەكەوتۆتە بەر چاومان ، لەو گۆشەنيگايەوە گرنگيی ئەنجامدانی لێكۆڵينەوەيەكی سەربەخۆمان بەپێويست زانی .

1ـ ناونيشانی توێژينەوەكە : ئەم توێژينەوەيە بە ناونيشانی (نووسەك لە زمانی كورديدا) يە.

2ـ ڕێبازی توێژينەوەكە : لەم توێژينەوەيەدا پەيڕەوی ڕێبازی (وەسفی – شيكاری) كراوە.

3ـ ئامانجی توێژينەوەكە : خستنە ڕووی ڕۆڵی(نووسەك) ە ، وەكو كەرستەيەكی مۆرفۆلۆجی ، كە لە چوارچێوەی سينتاكسدا ئەركی ڕێزمانی دەبينن و پەيوەندييەكی مۆرفۆسينتاكسی بەرهەم دێنێت ، ئەوەش لە ڕێگەی دەستنيشانكردنی ئەو كەرەستانەی ئەركی نووسەك لە زمانی كورديدا دەبينن.

1- سـەرەتا :

زمان پێكهاتەيەكی ئاڵۆزە ، بەو مانايەی هيچ زمانێك لە زمانێكی تر ناچێت چ لە ڕووی ژينگەی بەكارهێنانوو چ لە بواری شيكاری گراماتيكييەوە ، چونكە چەند دياردەيەكی ڕێزمانی لە چەند زمانێكدا بە ديدەكرێت ، كە مەرج نييە لە هەموو زمانێكدا هەبن ، وەلێ نەبوونی هەر دياردەيەك لە زمانێكدا واتای هەژاری زمانەكە ناگەيێنێت ، ئەوەش بۆ جياوازی حاڵەتی تايپۆلۆژی زمان و

ئیعجازی زمانەوانی لە هەر زمانێكدا دەگەڕێتەوە ، لەگەڵ ئەوەشدا هەر زمانێك بنەمای ڕێزمانی تایبەت بەخۆی هەیە و تاكە جیاوازی نێوان زمانەكان لە پارامیتەرەكاندایە . هەر ئەوەش وایكردووە هەندێ دیاردەی زمانەوانی لە سەرجەم ئاستەكاندا (دەنگ و ڕێزمان و واتا) لە هەموو زمانەكاندا بەدی نەكرێن . بۆنموونە لە زمانی كوردیدا زۆر دیاردەی ڕێزمانی ، لەوانە بوونی ((ناوگر (infix) ، دۆخ (Case) ، نووسەك (clitic) ...هتد)) هەرچەندە لە قۆناغێكدا یاخود لە چەند وشەیەكدا بەدی دەكرێن ، بەڵام لە حاڵەتی ئێستای زمانەكەماندا بوونێكی كارایان نییە ، بۆیە لە گۆشەنیگای زانستی زمانەوە هیچ لۆجیكێك لەوەدا نییە ، تازە بە تازە باسوخواسی بۆ سازبكرێ و بوترێت زمانی كوردی زمانێكی ناوگرییە ، ئەگەرچی ناوگر لە حاڵەتی ئێستای زمانی كوردییدا بەدی ناكرێ ، هەرچەندە لە سەردەمی كۆنیشدا هەبووبێ ، ئەونموونانەی ئێستاش لە چەند وشەیەكدا دەبینرێن ، لە گۆشەنیگای زمانی عەرەبییەوە داتاشراون . یان بوترێت زمانی كوردی زمانێكی دۆخدارە (هەرچەندە ئێستا لە تاكە دیالێكتێكیش ئاسەواری مابێت) ، بەڵام مەرج نییە ئەم حاڵەتە بۆ ئێستای زمانەكەمان بگشتێنرێت ، دەربارەی بوون و نەبوونی حاڵەتی دۆخ هەندێ زمانەوان پێیان وایە (لە سەرەتادا مەكارەس لە ژێر ڕۆشنای زمانانی تردا ، بوونی دۆخی لە زمانی كوردیدا لێكداوەتەوە) هەرچەندە لە چەند نموونەیەكی كەمدا دۆخ بەدی دەكرێت ، سەبارەت بە بوونی نووسەكیش لە زمانی كوردیدا هەیە و كەچی لە زمانی عەرەبیدا بەدیناكرێ ، نووسەك دیاردەیەكی مۆرفۆلۆجییە ، بەڵام لە چوارچێوەی گرێ و ڕستەكاندا ئەركی مۆرفۆسینتاكسانەی خۆی دەبینێت . لە كۆتایدا دەڵێین : هەر زمانێك لەگەڵ بوونی بنەما و تایبەتمەندی خۆی ، جیاوازە لە زمانانی تر كە لە پارامیتەرەكانیدا دەردەكەوێت ، بۆیە لە ژێر هیچ پاساوێكدا شیاو نییە بەهۆی كاریگەری زمانی گەلانی سەردەستە و دەستڕۆیشتوو یان چاولێكەری بە زۆر چەند نموونەیەك بۆ بابەتێكی ڕێزمانی دابتاشرێت ، یاخود بە زۆر زمانەكەمان بخرێتە ژێر كاریگەری تیۆرێكی بە ناو گەردوونی لە كاتێكدا پرۆژەی زمانی گەردوونی لە بانگەشەوە هەرەسی هێناوە . چ جای بوونی ڕێزمانی جیهانی (Universal Grammar) ؟!

2- چەمك و پێناسەی نووسەك :

نووسەك زاراوەیەكی ڕێزمانییە و فۆڕمێكە كۆكەرەوەی چەندین ئامرازی ڕێزمانییە كە ئەركی نووسەك دەبینن . (نووسەك بە شێوە لە وشە دەچێت ، بەڵام ناتوانرێت بە تەنها بەكاربێت وەكو گوتنێكی ئاسایی ، لە ڕووی فۆنۆلۆجییەوە سەربەخۆ نییە و فۆڕمێكی جیاوازی هەیە ، بە گوێرەی ئەو وشەیەی كە نووسەكەكە وەردەگرێت مامەڵەی لەگەڵدا دەكرێت . Clitics لە وشەیەكی گریكییەوە هاتووە leaning كە بە واتای (لادان ، لاربوون ،-پاڵدان ،- ئاڕاستە) دێت. (Crystal 2003:76) . نووسەك وەكو هەردیاردەیەكی تری زمانەوانی بەگشتی و ڕێزمانی بەتایبەتی لە ڕووی چەمكەوە فرە زاراوەییەك لە خۆدەگرێ ، كە هەندێ ڕێزمانووس بە نووسە و هەندێكی تر بە وشەبەست و هەندێكی تریشیان بە نووسەك و هەندێكی تریان بە كورداندنی زاراوە ئینگلیزیەكە بە كلیتیك ناوی دەبەن .(زاراوەی نووسەك لە زمانی كوردیدا بەرانبەر هەریەك لە زاراوەی clitics ی زمانی ئینگلیزی و (واژەبستهای) زمانی فارسی دەوەستێت ، كە جۆرێكە لە مۆرفیمی بەند و جیاوازە لە گیرەك (بەتایبەتی گیرەكی ڕێزمانی) و بنكەی بەند هەرچەندە هەندێجار جۆرە تێكەڵیەك دەنوێنێ كە ئەمەش بەپێی هەندێ لە مۆرفەكانی مۆرفیم و جۆری زمانەكانە لە نیشاندانیاندا .(بازیان یونس محی الدین 2008 : 26) . كەچی نووسەك لە زمانی عەرەبیدا نییە ، بەڵكو لەبری ئەم پارامیتەرە ، جێناوی لكاو (**ضمیر المتصل**) ی هەیە ، بۆیە نووسەك بەرانبەر بە هیچ چەمكێك لە زمانی عەرەبیدا ناوەستێت . نووسەك تایبەتمەندی خۆی هەیە و لە وشە بچووكترە و لە پێشگر و پاشگریش گەورەترە و واتادارە ، بەو مانایەی كە واتای ڕێزمانی بنجی وشەكە دەگۆڕێت نەك مانای چەمكی وشە ، ئەوەش دەبێتە هۆی ئەوەی كە دۆخێكی ڕێزمانی بۆ وشەكە بەرهەمبهێنێت ، بۆ نموونە لە كاتی بەكارهێنانی مۆرفیمی بەندی بانگكردنی (- ە) لە كۆتایی وشەی (كوڕ) دا كە دەبێتە (كوڕە) تەنها واتای ڕێزمانی بنجی وشەكە دەگۆڕێت لە حاڵەتی بانگكردندا ، نەك مانای چەمكی وشەكە { كوڕ } هەڵگری سیمای (+ نێر ، - ژنهێنان) ، هەرچەندە ئەم جۆرە بیركردنەوەیە لە ڕووی بەكارهێنانی نووسەك بەرەو لێكدانەوەی سیمانتیكیمان دەبات ، بەڵام ئەوەشمان بۆ ڕووندەكاتەوە كە نووسەك بە تەنها هیچ ئەركێكی نییە ـ تەنها لە سنووری بەكارهێناندا نەبێت وەكو كەرەستەیەكی ڕێزمانی ئەركەكەی ڕوون دەبێتەوە و دۆخێكی ڕێزمانی (Grammar Case) بە وشەكە دەبەخشێت . یەكێكی تر لە پێناسەكانی نووسەك دەڵێت : (مەبەست لە زاراوەی نووسە ڕەگەزێكی ڕستەیە ، كە وەكو وشە سەربەخۆ نییە ، بەڵام لە پێشگر وپاشگریش زیاترە ، نووسەك زۆر كورتە بەشێوەی وشە یان ناو بە ڕستەوە دەنووسێ ، چونكە ناكرێ لێی جیابكرێتەوە ، نووسە لە ڕووی بەكارهێنانەوە لە زمانی ئینگلیزیدا دەگمەنە ، بەكارهێنانی كورتەی (ll ՚) كە كورتەی will لەگەڵ I لە (I ՚ll) بە نووسە دادەنرێ ، لە زمانی كوردیشدا دەكرێ هەموو جێناوی لكاو بە نووسە دابنێین ، چونكە ئەمانە زیاترن لە پێشگر وپاشگر، بە تەنها مانا بەخشن ، بەڵام جێناوی لكاو وەك (م ، ت ، یان ، ی)

وەك جێگری (من ، تۆ ، ئەوان ، ئەو...) دیارە مانایان هەیە لە لایەکی دیکەشەوە کاتێ ئەو جێناوانە جێگای خۆیان دەگرن ناتوانرێ لابرێن و دەبنە نووسە ، بۆنموونە لە ڕستەی (کتێبەکانم بۆ هێناوی .) لێرەدا هەریەکە لە نیشانەکانی (- ەك ، - ان ، م) نووسەن . (کەمال میراودەلی 2007 : 144ـ 145) . هەرچەندە نووسەك کەرەستەیەکی مۆرفۆلۆجییە ، بەڵام سنووری ئەرك و دەرکەوتنی لە چوارچێوەی گرێ و ڕستەکان دایە ، کە وەکو دیاردەیەکی مۆرفۆسینتاکسی خۆی دەنوێنێت , هەروەها بەتەنها بەکارنایە و بەڵکو دەکەوێتە پێش و پاشی وشەوە ، بە واتایەکی تر ئەو نووسەکانەی دەکەونە پێش وشەوە و پێوەی دەلکێن بە پێش- نووسەك ناو دەبرێن و ئەوانەی دەکەونە پاش وشەکەوە بە پاش- نووسەك ناودەبرێن ، بۆنموونە لە ڕستەی (دەبمە هاوڕێتان .) دا ، دەبینین کە وشەی (هاوڕێ) وەکو بنکەیەکی سەربەخۆ ڕەفتار دەکات و هەریەك لە کەرەستەکانی وە ك (دە ، ب ، م ، ە) وەکو پێش- نووسەك وکەرەستەیەکی وەکو (تان) یش پاش- نووسەکە . یەکێك لە خاڵە گرنگەکانی باسکردنی دیاردەی نووسەك بە سەربەخۆی ، جیاکردنەوەیەتی لە گیرەکی ڕێزمانی و گیرەکی وشەدارێژ ، چونکە سەرەڕای تایبەتمەندیەکانی هەریەك لەم دوو جۆرە گیرەکە کەچی زۆرجاران جۆرە تێکەڵیەك لە نێوان تایبەتمەندیەکانی گیرەك و نووسەکدا ڕوودەدات (ئەم تایبەتمەندیانەش لە باسکردنی جیاوازییەکانی نووسەك و گیرەکدا ڕوونەدەکەینەوە) ، چونکە نووسەکیش وەکو گیرەکی ڕێزمانی بەسەر یەکەوە دێن ، بەڵام هەردووکیان کۆتایی بە وشە دێنن .(وشەبەست مۆرفیمی بەندە بەتەنها بەکارناهێنرێت ، چونکە بەشێوەیەکی سەربەخۆ دەرناکەوێت و بەهۆی وشەیەك و لە کۆتایی و سەرەتایەوە دێت و کۆتایی بەپێکهاتنی وشەکە دەهێنێ ، واتە لە ڕووی وشەسازیەوە لۆکی دەکات ، چونکە چیتر ناتوانرێ دەستکاری بکرێت ، شوێنی وشە بەست لەناو گرێ و ڕستە دایە .(ڕەفیق شوانی 2011 :94) . لێرەدا پێویستە ئەوە بزانین کە مەبەست لە لۆکردنی وشە ئەوەیە کە جگەلە نووسەکی تر هیچ گیرەکێکی وشەدارێژ و ڕێزمانی ناتوانێت بە دوای نووسەکەوە بێن ، بۆنموونە لە ڕستەی : (هونەرمەندەکان هاتن .) وشەی {هونەر} مۆرفیمێکی ئازادە و پاشگری – مەند مۆرفیمێکی بەندی وشە داڕێژە و هەریەك لە مۆرفیمەکانی (-ەك و -ان) مۆرفیمی بەندی ڕێزمانین ونووسەکن ، ڕێگە بە مۆرفیمی وشەدارێژ نادەن بە دووایانەوە بێن . لەو سۆنگەیەوە جیاکردنەوەی سنووری هەریەك لە گیرەك و نووسەك و وشە جۆرە بەرچاو ڕوونیەك بە ئاخێوەرانی زمان دەبەخشێت ، چونکە زۆرجاران نووسەك وەك وشەیەکی بەند مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێ ، کەچی وشەش نییە ، لەبەرئەوەی وشە واتادار و سەربەخۆیە ، بەڵام نووسەك مۆرفیمی بەندی ڕێزمانیە . (دەبێ ئەوە بزانین کە مۆرفیمی بەند لە کوردیا هەیە لە شێوەی گیرەك و بنکەی بەند (خۆ) لە (دەخۆم) نایەت ، بەڵکو زۆرجار لە شێوەی نووسەکدا خۆی دەنوێنیَ ، جیاکردنەوەی نووسەك لە گیرەك و پرتك و وشەی سەربەخۆ لە کوردیا گرنگە ، چونکە زۆر لەو گیروگرفتانە چارەسەردەکات کە دێنە ڕێگەی جیاکردنەوەی مۆرفیمی وشەدارێژ و ڕێزمانی .(محمد معروف فتاح و سەباح ڕەشید قادر2006 :32) .نووسەك بە شێوەیەکی گشتی جۆرە سەربەستییەکیان هەیە لە مامەڵەکردنیان لەگەڵ گرێ و بەشەکانی ڕستەدا ، لە کاتێکدا ئەم جۆرە سەربەستییە لە گیرەکەکاندا بەدی ناکرێ . (87 : Fattah 1997) . یەکێکی تر لەو پێناسانەی کە بۆ نووسەك کراوە دەڵێت : (نووسەك ئەو مۆرفیمانەن کە ژینگەی دیاریکراویان نییە ، پۆلی ڕێزمانی جیاجیا هەڵدەبژێرن ، وەك (ناو،ئاوەڵناو،گرێ...هتد) و پێوەی دەنووسێن وەك جێناوەلکاوەکان ،ت،م...هتد (شلێر ڕەسوڵ محمد 2004 : 92) لە کاتێکدا گیرەکە ڕێزمانیەکان زۆر بە هەستیارییەوە مامەڵە لەگەڵ ئەو بنکە و قەد و وشانەدا دەکەن ، کە پێوەی دەلکێن ، بۆنموونە مۆرفیمی {– ەکە } ی ناسیاوی بنکەی ناو یان ئاوەڵناو هەڵدەبژێرێ بۆ پێوە لکان لەمەش وردتر {– ەکە} بنکەی ئەو ناو و ئاوەڵناوانە هەڵدەبژێرێ کە دوادەنگیان کۆنسنانتە ، وەکو : شار +ەکە ⟵ شارەکە یان جوان +ەکە ⟵ جوانەکە ، کەچی مۆرفیمی (– کە) بەو ناو و ئاوەڵناوانەوە دەنووسێ ، کە دوادەنگی ڤاوڵ بێ ، وەکو: چرا +ەکە⟵چراکە .(محمد معروف فتاح و سەباح ڕەشید قادر 2006 : 54) . واتە لە ڕووی هەڵبژاردنی کەرەستەکانەوە جۆرە سنووربەندیەك لە گیرەکە وشە دارێژ و ڕێزمانیەکاندا بەدی دەکرێ لە چاو نووسەك .

3ـ سەرهەڵدانی بیرۆکەی نووسەك :

لە دیاریکردنی بیرۆکەی مۆرفیم و جۆرەکانی ، بەپێی ئەو لێکۆڵینەوانەی کە کراون چەندین پۆلێنکردن و بنەمای جیاواز بۆ جۆرەکانی مۆرفیم بەپێی بۆچوونی زمانەوانەکانەوە کراوە ، بە جۆرێك هەندێکیان تەنها بۆ دووبەش مۆرفیمی بەند و ئازاد دابەشی دەکەن ، کەچی هەندێکی تریان بیرۆکەی دابەشکردنەکە وردتردەکەنەوە ، بۆ مۆرفیمی ئازادی فەرهەنگی (لێکسیکی) و مۆرفیمی ئازادی ئەرکی و مۆرفیمی بەندیش دووجۆرە ئەوانیش مۆرفیمی بەندی ڕێزمانی ووشە داڕێژ. (یەکێك لە کەموکورتییەکانی ئەم پۆلکردنە لەوەدایە کە هەندێ جیاوازیی لە نێوان مۆرفیمە بەندەکاندا پشتگوێی دەخات وەك جیاکردنەوەیان بەپێی شوێنیان لە وشەدا : پێشگر وپاشگر و ناوگر و جووتگر...هتد) ، دیسان ئەو مۆرفیمەبەندانەی کە بە (گرێ) وە دەنوسێن (نووسەك) جیاناکاتەوە لە وانەی بە وشەوە دەلکێن (گیرەك) ، هەروەها (بنکە) کە لە بیرۆکە بنەڕەتیەکانی مۆرفۆلۆجییە ، شوێنی نە دراوەتێ لە پۆلێنەکەدا

(محمد معروف فتاح و سەباح ڕەشید قادر 2006 :29) . لێرەدا دەبینین لە پۆلێنكردنەكانی پێشوودا بە هیچ جۆرێك باس لە بنكەی بەند و نووسەك و گیرەك و جۆرەكانی نەكراوە ، وەك ئەوەی هیچ شوێنێكیان نەبێت لە پۆلێنەكە دا. بۆیە باشترین پۆلێنكردن لەم هێلكاریەی خوارەوەدا دەبینین :-

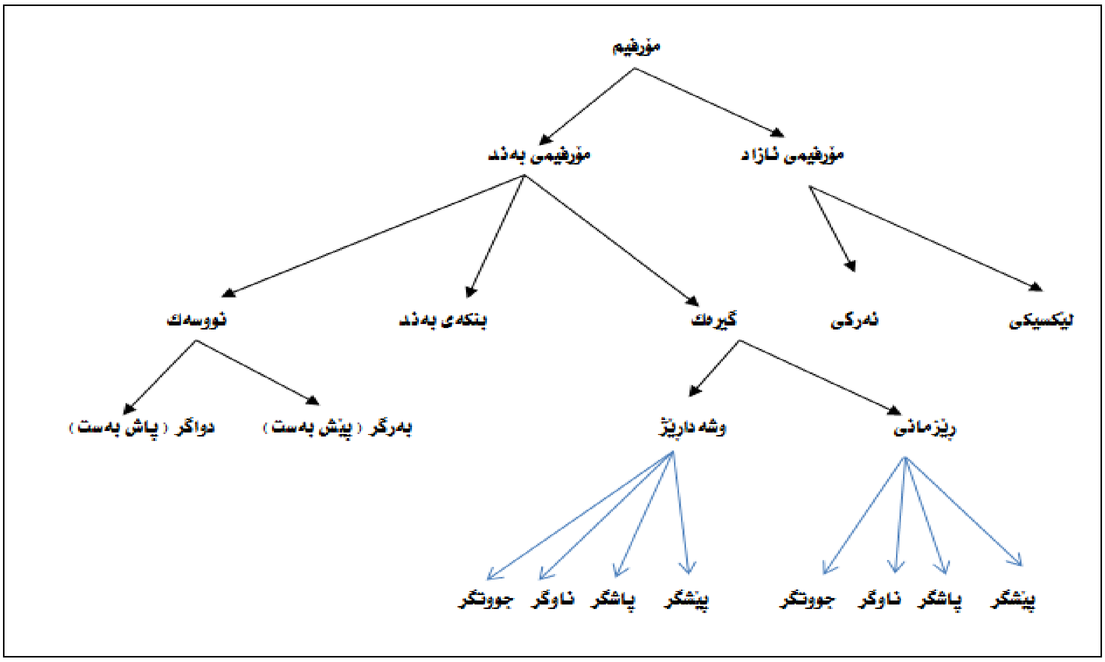

4- نووسەك لە زمانی كوردیدا :

مەبەست لەو كەرەستە و نیشانانەیە كە ڕۆڵی نووسەك لە زمانی كوردیدا دەبینن ، ئەمەش بەوەرگرتنی تایبەتمەندییەكانی نووسەك ، چونكە هەمان ئەو كەرەستانە لە میانی بەكارهێنانیان لەچوارچێوەی تردا ئەركی ڕێزمانی تر دەبینن . بۆنموونە كۆمەڵەی جێناوەلكاوەكان ئەركی خاوەنیەتی و ڕێكەوتن وەكو بكەر و بەركار بەپێی كات و جۆری كارەكە دەبینن ، هەروەها نیشانەی (– كە) ناسراوی و ئەلەمۆرفەكانی سەرەڕای ئەوەی نیشانەی ناسراویە ، بەهۆی وەرگرتنی تایبەتمەندییەكانی نووسەكیش ، ئەركی نووسەك لەچوارچێوەی گرێ و ڕستەكاندا دەبینن ، بەگشتیش ئەو كەرەستە و نیشانانەی كە لە زمانی كوردیدا ئەركی نووسەك دەبینن ، بریتین لە (جێناوە لكاوەكان ، مۆرفیمەكانی نەفیكردن(نە ، نا ، مە) ، مۆرفیمەكانی پلەی بەراورد و باڵا (– تر ،- ترین) ، مۆرفیمی(– ێ) بەواتای كات و شوێن (ڕۆژێ ، گوندێ) ، نیشانە(مۆرفیم) ی بكەر نادیار (ر) ، نیشانەی ناسیاوی (– كە) و ئەلەمۆرفەكانی(-ە ، ەك ، ك ، كە) ، نیشانەی كۆ(ان) و ئەلەمۆرفەكانی(ان ، هات ، ات ، جات ، گەل) ، مۆرفیمی بەندی بانگكردن ، وەك : (ە : كاكە ، ۆ: خاڵۆ ، ی : میمی ، ێ : كچێ ، ینە : كچینە) ، پاشناوەكان ، وەك : (دا : لە ماڵەكەدا ، ەوە : لە ژوورەوە ، ڕا : لە كەركوك ڕا ، وە : بە دەرگاوە) ، بەڵام لە زمانی فارسی جگەلەمانە نیشانەی نەناسیاویش بە نووسەك دادەنرێت . سەبارەت بە نیشانەی نەناسیاوی (– ێ) و دانانی بەنووسەك لەفارسیدا بۆ تایبەتمەندیەكانی زمانەكە دەگەڕێتەوە ، لە كاتێكدا زمانی كوردی و فارسی سەربەیەك خێزانە زمانن ، كەچی زمانناسانی كورد نیشانەی نەناسیاوی بە گیرەك دادەنێن نەك نووسەك ، چونكە ئەگەر تێبینی بكەین نیشانەی نەناسیاوی شوێنی خۆی ناگۆڕێت و هەردەمر بە بنكەوە دەلكێت ، ئەمەش بە بەراوردكردنی لەگەڵ نیشانەی ناسیاویدا ، بۆنموونە :

أ ـ جووتیارێكی بەئەزموون و چالاك دەناسم .   (نیشانەی نە ناسیاوی)

ب ـ مامۆستایە هەژارە دڵسۆزە زیرەكەكە هات .   (نیشانەی ناسیاوی)

دەبینین كە چۆن نیشانەی نەناسیاوی بە بنكەوە دەلكێت و شوێنی خۆی ناگۆڕێت ، كەچی نیشانەی ناسیاوی چالاكترە و شوێنی خۆی دەگۆڕێت مەرج نییە بە بنكەوە بلكێت ، ئەمر سیفەتەی نیشانەی نەناسیاوی لە گیرەكی نزیك دەكاتەوە نەك نووسەك). ئەم هەڵبژاردن و هەڵنەبژاردنەی بنكەش كاتێ دەردەكەوێ كە نووسەكێكی وەك (– كە) لەگەڵ پاشگرێكی وەك (- ێك) دا بەراورد بكەین : (-كە) لەبەرئەوەی نووسەكە بەدوای دواكەرستەی گرێكەوە دەنووسێ ، بەڵام (– ێك) لەبەرئەوەی وەك گیرەك بەكاردێ بەدوای ناوەكەوە دەلكێ.(محمد معروف فتاح و سەباح ڕەشید قادر 2006 : 33) لێرەدا بۆمان دەردەكەوێت هەر كەرەستەیەك بنكەی وشە هەڵبژێرێت ئەوا گیرەكە نەك نووسەك.

5- جۆرەکانی نووسەك لە زمانی کوردیدا :

نووسەکەکان بەپێی دەستوور و بە شێوەیەکی ڕێکوپێك شوێنی خۆیان لە ڕستەدا دەکەنەوە ، سەبارەت بە جۆرە باوەکانی نووسەك ، بە شێوەیەکی گشتی لە زمانی ئینگلیزیدا دوو جۆرە کە بریتین لە :

4-1 ـ دەستەی یەکەم (بەرگر یان پێش بەست ـ pro clitic) :- کە پشت بە وشەکانی دوای خۆیانەوە دەبەستن . بۆنموونە مۆرفیمەکانی نەفیکردن (نە ، نا ، مە) پشت بە وشەکانی دوایخۆیانەوە دەبەستن ، بەتایبەتیش جۆری کارەکە لە ڕووی کاتی ڕابردوو و ڕانەبردوو ، بۆنموونە : (بردم ⟵ نەبەی ، دەکەم ⟵ناکەم ، دەڕۆم ⟵ مەڕۆ) .

4 ـ2 دەستەی دووەم (دواگر یان پاش بەست ـEn clitic or post clitic-) :- کە پشت بە وشەکانی پێش خۆیان دەبەستن و دەکەونە دوای ڕەگەوە ، بۆنموونە : مۆرفیمی بەندی بانگکردن ، وەك : (ە : کاکە ، ۆ: خاڵۆ ، ی : میمی ، ێ : کچێ ، ینە : کچینە) . (Trask,R.L 1993:64) . ئەگەرچی لە هەندێ زمانی تردا وەکو زمانی ئیسپانی و ئیتاڵی ئاماژە بە دوو حاڵەتی تر (clitic-climbing & clitic-doubling) کراوە . بۆ ئەمەش جێناوە لکاوەکان دیارترین جۆری وشە بەستەکانن ، بە پۆلی نووسەك ناوبراون لە ڕێکخستنی کەرەستە دەربڕاوەکاندا ڕۆڵی بکەری و خاوەنیەتی و دەرخەری و کەسی قسەکەر و گوێگر و باسکراو تاك و کۆ دەبینن .(یارا قادر حمە 2008: 24) . هەروەها پێش کلیتیك و پاش کلیتیکەکان دەتوانن ئەرکەکانیان ئاڵوگۆڕبکەن ، بەتایبەتیش لە کاری ڕابردوو و ڕانەبردوودا ، لە کاتێکدا کە کاری ڕستەکە ڕابردوو بوو ئەوا کۆمەڵەی (م- ، مان) دەبنە وشەبەستی بکەری و کۆمەڵەی (م-، ین) دەبنە وشە بەستی بەرکاری ، بەڵام لە کاری ڕانەبردوودا کۆمەڵەی (م -، مان) دەبنە وشەبەستی بەرکاری و کۆمەڵەی (م- ، ین) دەبنە وشە بەستی بکەری ، بۆنموونە :

- گرتمانن . (کاری ڕابردوو)
- دەیانهێنین . (کاری ڕانەبردوو)

بەڵام لە زمانی کوردیدا نووسەك بە جۆرێکی تریش پۆلێنکراوە ، کە بریتین لە نووسەکی سادە (Simple Cliticization) و نووسەکی ئاڵۆز (Complex Cliticization) ، نووسەکی سادە واتە ئەو گرێ ناوییەی نووسەك وەردەگرێ پەیوەندی بە تێنسی کارەکەوە نییە ، بەڵام لە نووسەکی ئاڵۆز دا ئەو گرێ ناوییەی نووسەك وەردەگرێ پەیوەندی بە تێنسی کارەکەوە هەیە . (Amin 1979 : 73--74) ، بۆ نموونە :

- من بە یادی تۆ ئەژیم . (نووسەکی سادە)
- تۆ بۆ ئێمەت لە بیرچوو ؟ (نووسەکی سادە)
- من تۆم ناسی . (نووسەکی ئاڵۆز)
- خۆزگە پێشتر ئەمناسیت . (نووسەکی ئاڵۆز)

6- ئەرکەکانی نووسەك :

نووسەك وەکو هەر کەرستەیەکی ڕێزمانی لە سیاقی ڕستە دا ئەرك دەبینن ، کە زیاتر ڕێکەوتنە لە نێوان بکەر و بەرکار دا ، ئەمەش دوو جۆرە ئەرکی پێکداچوو لە ڕووی مۆرفۆلۆجی و سینتاکسییەوە لە نووسەکەکانی زمانی کوردیدا بەرهەمدێنن ، کە زیاتر لە ڕستەی مۆرفۆسینتاکس دەردەکەون ، کەواتە نووسەك لە زمانەکەماندا دوو ئەرکی سەرەکی دەبینن (نووسەکی بکەری Subjuct Clitics) و نووسەکی بەرکاری (Object Clitics) ، کە لە ڕستەی مۆرفۆسینتاکسدا چالاکن) .(محمدی مەحوی 2001: 83) . مەبەست لە ڕستەی مۆرفۆسینتاکسیش واتە ئەو کەرستە مۆرفۆلۆجییانەی لە سیاقی ڕستە دا ئەرکی بکەر و بەرکار دەبینن و لە بری فۆڕمی پڕ لە فۆڕمی کورتکراو دا دەردەکەون ، بۆ نموونە ڕەگی کاری (ناردن) لە کاتی ڕابردوو و ڕانەبردوو دا بەراورد دەکەین .

کاتی ڕانەبردوو

- ئێمە ئەوان دەنێرین .
- دەیانێرین . دەیان (نووسەکی بەرکاری) نێر (ڕەگی کردار) ین (نووسەکی بکەری)

کاتی ڕابردوو

- ئێمە ئەوانمان نارد .
- ناردمانن . نارد (ڕەگی کردار) + مان (نووسەکی بکەری) + ن (نووسەکی بەرکاری)

ئەم تایبەتمەندییەی نووسەك لە لایەك ئەوەمان بۆ دەردەخات کە نووسەك لە فۆڕمی پڕ و کورتکراودا دەردەکەون ، لە لایەکی ترەوە کۆمەڵەی جێناوە لکاوەکان ، کە ئەرکی نووسەکی بکەری و نووسەکی بەرکاری دەبینن لە ڕستە دا، بەپێی کاتی ڕابردوو و ڕانەبردوو پۆلێن دەکات .واتە ئەگەر کاری ڕستەکە ڕانەبردوو بوو ئەوا کۆمەڵەی یەکەمی جێناوە لکاوەکان (م- مان،ت- تان،ی- یان) دەبنە نووسەکی بەرکاری و کۆمەڵەی دووەم (م- ین ، یت-ن ،Ø-ن) دەبنە نووسەکی بکەری ، بەڵام ئەگەر کاری ڕستەکە ڕابردوو بوو ئەوا کۆمەڵەی یەکەمی جێناوە لکاوەکان (م-مان ، ت-تان ، ی--یان) ، دەبنە نووسەکی بکەری و کۆمەڵەی دووەم (م-ین ، یت-ن ، Ø-ن) دەبنە نووسەکی بەرکاری .

7- تایبەتمەندییەکانی نووسەك :

لەم تەوەرەیەدا بۆ زیاتر ناساندنی تایبەتمەندییەکانی نووسەك و جیاکردنەوەی لە گیرەك لە ڕووی بنکەی ئەو وشانەی پێوەی دەلکێن ، نووسەکەکان تاڕادەیەك ئازادن لە چاو گیرەکەکان .(نووسەکەکان لە چوونە سەر ئەو بنکانەی پێیانەوە دەنووسێن ، واتە بوار و سنووری کارکردنیان زیاترە لە گیرەکەکان هەروەها نووسەکەکان دەتوانن بەدوای گیرەکە ڕێزمانی و وشەدارێژ و نووسەکێکی دیکە شەوە بێن ، بەڵام گیرەك ئەو توانایەی نییە وە هاتنی دوو نووسەکی هەمان کۆمەڵەی جێناوەکان بەسەریەکەوە ئاساییە ، بەڵام هیچ کات دوو نووسەکی کۆمەڵەی دیکە (م ، ین) بەسەریەکەوە نایەن .(حیدەر حاجی خدر 2010: 93) . لەگەڵ ئەوەشدا ، نووسەك خاوەنی چەندان تایبەتمەندی ترە لەوانە ، نووسەك (مۆرفیمێکی بەندی ڕێزمانییە ، سەربەخۆ بەکارنایەت ، لە ڕووی وشەسازیەوە وشە لۆك دەکات ، لە سەرەتا و کۆتایی وشەوە دەردەکەوێت شوێنی لە ناو گرێ و ڕستەدایە ، واتە لە ئاستی ڕستەسازییدایە ، شوێنی دیاری نییە تا نەچێتەسەر وشە و هەموو مۆرفیمێکی ڕێزمانی نابێتە وشەبەست .(ڕەفیق شوانی 2011 : 94) . لێرەدا دەگەینە چەند تایبەتمەنیەکی گشتی بۆ نووسەکەکانی زمانەکەمان ، لەوانە :

1ـ نووسەك مۆرفیمێکی بەندی ڕێزمانییە ، لە وشە بچووکترە و لە پێشگر و پاشگریش گەورەترە ، سەربەخۆ بەکارنایەت و بەڵکو بە کەرەستەی ترەوە دەلکێت وەکو گرێ و ڕستە ، کە تاڕادەیەك بە بەراورد بە گیرەك ئازادە لە هەڵبژاردنی ئەو کەرەستانەی کە پێوەی دەلکێ .

2ـ چەند نووسەکێك بە سەریەکەوە دێن و کەرەستەیەکی مۆرفۆسینتاکسی دروست دەکەن .

3ـ لە ڕووی وشەسازیەوە وشە لۆك دەکەن ، فۆڕمێکی گراماتیکی بەوشە دەبەخشن واتە ڕێگە بە هیچ گیرەکێکی ڕێزمانی و وشەدارێژ نادەن بە دووایانەوە بێن ، بەڵام نووسەکەکان بە دوای گیرەکە وشەدارێژ و ڕێزمانیەکانەوە دێن .

4ـ نووسەك لە سەرەتا و کۆتایی وشەوە دێن ، ئەو ڕاستیەش لەبەر ڕۆشنای جۆرەکانی گیرەك (بەرگر و دواگر) گەڵاڵە دەبێت .

5ـ نووسەك هێز (Stress) وەرناگرێت ، بەڵکو هێز دەچێتەسەر ئەو وشەیەی کە نووسەك وەردەگرێ . ئەوەش زیاتر بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە نووسەك فۆرمێکی ناسەربەخۆی هەیە لە بەکارهێناندا بۆیە ناتوانرێت هێزدار بکرێت . (Fattah : 1997: 86) . ئەم حاڵەتەش زیاتر لە بەراوردکردنی فۆرمی جێناوە سەربەخۆ و لکاوەکاندا دەردەکەوێت .

6ـ نووسەك لە فۆڕمی کورتکراو و پڕدا دەبینرێن .

7ـ نووسەك کۆمەڵەی جێناوە لکاوەکان بە پێی کاتی ڕابردوو و ڕانەبردوو پۆلێن دەکات ، کە ئەرکی نووسەکی بکەری و نووسەکی بەرکاری دەبینن .

8ـ جیاوازی نێوان نووسەك و گیرەك :

زۆرجاران لە هەڵاوێرکردن و جیاکردنەوەی جۆرەکانی مۆرفیم جۆرە تێکەڵیەك ڕوودەدات ، بۆیە بۆ پتر ئاشنابوون بە گیرەك و نووسەکەکانی زمانەکەمان لە چەند خاڵێکدا جیاوازی نێوانیان دەخەینە ڕوو، لەوانە :

یەکەم ـ نووسەك تاڕادەیەکی زۆر ئازادە لە هەڵبژارنی ئەوکەرەستانەی کە پێوەی دەلکێ ، بەڵام گیرەك بە پێچەوانەوەیە ، بە واتایەکی تر نووسەك شوێنی لە ناو ڕستە دایە و بە (گرێ) وە دەلکێ، نەك بە وشە (لەکاتێك دا گیرەك وردن لە هەڵبژاردنی ئەو وشانەی یان بنکانەی پێیانەوە دەلکێن ، نووسەك گوێ بە وشە نادات و بنکە هەڵنابژێرێ بەکەرتێکی ڕستەوە بەتایبەتی بە(گرێ) وە دەلکێ ، بۆنموونە نووسەکی کەسی دووەمی تاك (- ت) لەم ڕستانەدا هەرجارەی بە شوێنێکەوە دەلکێ :

ا ـ گوڵی خەمت خەملیوە . (بە (گرێ) وە لکاوە)

ب ـ خوێندنەکەت تەواو بکە . (بە (بەرکار)ەوە)

پ ـ ناردت .   (به كۆتایی (كار)ەوه)
ت ـ دەتزانی .   (به مۆرفیمی (ڕووكار)ەوه)
ج ـ خوێندكاری ژیرت خۆشبووێ .   (به (ئاوەڵناو)ەوه)
چ ـ نەت دەناسی .   (به مۆرفیمی (ناكردن)ەوه)
ح ـ زۆرت ئازار چێشت .   (به(ڕاده) وه)
خ ـ لێت قەوما .   (به (ئامرازی بەند)ەوه) .

دووەم ـ نووسەك لەڕووی شێوەی دەركەوتنەوه به دوو فۆڕم یان زیاتر دەردەكەون ، كەچی گیرەكان یەك فۆرمی چەسپاویان هەیه (نووسەك ئەگەر چی هەندێجار له دوو شێوەی جیاوازدا دەبینرێت شێوەیەكی بەند و شێوەیەكی سەربەخۆ ، بەڵام هەردوو شێوەكه یەك ئەرك جێ بەجێ دەكەن ، مەرجیش نییه ئەم دووفۆڕمه له دابەشبوون و هاتن له ڕستەدا یەك شوێن بگرن وەكو یەك بن ، بۆنموونه:

من ئەوان دەناسم .   دەیانناسم .

بەپێچەوانەوه گیرەكان یەك شێوەیان هەیه ، هەرچەنده فۆڕمەكه هەندێجار له شێوەی چەند ئەلەمۆرفێك دا دێن ، ئەمەش زیاتر له بۆشایەكی هەرەمیدا كاردەكات له نێوان كۆمەڵێك له پێكهاتەكان ، چونكه مەرج نییه هەمووگیرەكێك ئەلەمۆرف دروست بكات ، گیرەك هەیه ، كه ئەلەمۆرفی نییه. بۆ نموونه : گیرەكی (گە) لەوشەی(ڕێژگە) دا ئەلەمۆرفی تری نییه ، بەڵام گیرەكی (كۆ) ئەلەمۆرفی هەیه :

مۆرفیمی (كۆ)

مۆرف	مۆرف	مۆرف	مۆرف	مۆرف
/ ـ ان/	/ ـ ات/	/ ـ گەل/	/ ـ هات/	/ ـ جات /

سێیەم ـ چەندین نووسەك دەتوانن بەسەریەكەوەبێن ، له كاتێكدا ئەم گونجانه و پێكەوه هاتنه گیرەكی ڕێزمانی و وشەدارێژ دابەشدەكات ، چونكه تەنها گیرەكه وشەدارێژەكان لەم سیفەتەیاندا له نووسەك دەچن و بەسەریەكەوەدێن له بنكەیەكدا ، بەڵام گیرەكه ڕێزمانیەكان به پێچەوانەی نووسەكەوه بەسەریەكەوه نایەن (واته له پێكهاتەیەكدا دەكرێ چەند نووسەكێك كۆببنەوه ، بۆنموونه :

كوڕەكانیانم دی . (ەكە ، ان ، یان ، م) چوار نووسەك بەسەریەكەوەهاتوون .

ئاشكرایه ئەگەر ئەم نووسەكانه به پاشگر دابنرێن ، ئەوا ئەو مەرجەی كه گیرەكی ڕێزمانی ناچنه سەریەك یان لەگەڵ یەك كۆنابنەوه تیادەچێ و ئەم تایبەتیه نووسەك له گیرەكی وشەدارێژ جیاناكاتەوه ، چونكه ئەمانەش وەك نووسەك دەشێ لەسەریەك كۆببنەوه ، وەكو:

-هونەرمەندێتی خواكرده . (- مەند و - ێتی) پاشگری وشه دارێژن .(محمد معروف فتاح و سەباح ڕەشید قادر 2006 : 34) .

چوارەم ـ نووسەك ، فۆرمێكی گراماتیكی دروست دەكات ، ناتوانرێ جێگۆڕكێی پێبكرێت ، بەڵام گیرەك بەهۆی كرده سینتاكسیەكانەوه له ڕستەدا جێگۆڕكێیان پێدەكرێت (وشەی گیرەكی دوای دروستبوونی بەهۆی یاساكانی سینتاكسی كاریگەری یاساكەی هەر لەسەر دەمێنێت ، بۆنموونه : پاش و پێشكردنی وشەكان له ڕستەدا به یاسای سینتاكسی دادەنرێت به مەبەستی جەختكردن لەو وشەیەی دێته سەرەتای ڕستەكەوه ، كه به یاسای به لوتكەكردن (Topecalization) ناودەبرێ ، وەك :

پێشمەرگەیەك دوێنێ بۆ بەرەكانی جەنگ چوو.

یان

دوێنێ پێشمەرگەیەك بۆ بەرەكانی جەنگ چوو .

بەڵام ئەو وشانەی بەهۆی نووسەكانەوه دروستبوونه وەك بەشه ئاخاوتنی كار كه جێناوه لكاوەكانیان پێوەنووساوه دوای دروستبوونیان كاریگەری یاسا سینتكسیەكانیان لەسەر نامێنێت ، بەهۆی ئەوەی واتای ڕستەیەكی تەواو دەبەخشن و توانای جێگۆڕكێیان نابێت ، وەك :

دەگرم   نابێته   دەمر گر

پێنجەم ـ نووسەك هیچ جۆرە ناوێزەییەكی تیابەدی ناكرێ ، بەڵام ناوێزەیی مۆرفۆلۆجی و واتایی لە گیرەكەكاندا هەیە .(لە زماندا وارێك ناكەوێ كە بنكەیەكی گونجاو نووسەكەكەی وازلێبهێنێت یان نووسەكێك واتایەكی جیاواز یان ئەركێكی جیاواز بهێنێتە ناو ڕستەوە ، بەڵام ناوێزەیی و نارێكی ئاسایی لە گیرەكی جۆری تردا زۆرە ، بۆنموونە ناكرێ لە ڕستەدا نووسەكێكی پێویست نەبێت ، هەروەك ناشكرێ نووسەكەكە واتا یان ئەركی خۆی بگۆڕێ لە ڕستەیەكی وەك : كابراكەم دی . نووسەكی (م) نە بەواتای كەسێكی تر جگە لە كەسی یەكەمی تاك دێت ، نە بنكەكەشی دەتوانێ ڕەتی بكاتەوە ، بەڵام پاشگرێكی خۆیەتی وەكو (م) هەندێجار بەبێ هۆیەكی ئاشكرا لەگەڵ ناوێكدا كۆنابێتەوە بۆنموونە : لە زارەكەی مندا گرێی وەك (بەرخم ، ماڵم ، كتێبم) بوونی نییە لەكاتێكدا قاچم ، سەرم ، دەستم ... هتد كە وەك یەكن لە پێكهاتندا (ناو +پاشگری خۆیەتی) ئاسایی دەبینرێت .(محمد معروف فتاح و سەباح ڕەشید قادر 2006 : 34) . ئەم تایبەتمەندییەی نووسەك دەرفەتی ناسینەوەی ئاسانتر دەكات ، بەڵام ناوێزەیی واتایی لە گیرەكی وشەداڕێژ و ڕێزمانیدا بە ڕوونی دەبینرێت ، بۆ نموونە : گیرەكی وشەداڕێژی (مەند) كە بە زۆری بۆ مەبەستی خەستكردنەوە و ڕۆچوون و ئەزموونداری لە پیشەیەكدا بە نموونەی (هونەرمەند ، بەهرەمەند ، هۆشمەند ...) بەكاردێ ، لە كاتی دروستكردنی هاوەڵناوی بكەری داڕێژراودا دەتوانیین بڵێین : (باخەوان) ، بەڵام ناتوانین بڵێین : (باخمەند) . هەروەها لە گیرەكە ڕێزمانییەكاندا ، پاشگرێكی وەك ئەلەمۆرفی [یان] ی مۆرفیمی كۆ [ان] كە بە زۆری بۆ (كۆ) بەكاردێ ، لەگەڵ هەندێ ناودا ئەم ئەركە واتاییە لە دەست دەدات و بە واتای شوێن دێت ، بۆ نموونە : لە وشەكانی (موكریان ، ئاكۆییان ، گەرمیان ، بازیان ، جزیریان...هتد) واتای شوێن دەدات .

شەشەم ـ لە ڕووی بەكارهێنانەوە ، بە بەراورد بە گیرەك ، نووسەك بە تەنها بەكارناهێنرێت ، بەڵكو (بە جۆرێك لە جۆرەكانی وشە دادەنرێت ، كە ناتوانرێت وەكو گیرەك بە سەربەخۆی بەكار بهێنرێت ، بەڵكو بە پێش یاخود پاش وشەوە دەلكێت ، بە پێچەوانەی گیرەك ، وەك بەشێك لە پێكهاتەی وشەكە دانانرێت . (ایران كلباسی 2001: 25) . بۆنموونە : كورتكراوەی (is ' s , have_   've) لە كاتی بەكارهێناندا نەبێت لە سنووری ڕستەدا ، كە ئەركێكی ڕێزمانی دەبینن ، بە تەنها هیچ مەدلوولێكیان نییە لە زماندا . لە كاتێكدا گیرەك سەربەخۆیە لە بەكارهێناندا .

ئەنجام

1- بە شێوەیەكی گشتی ئەو كەرەستە و نیشانانەی كە لە زمانی كوردیدا ئەركی نووسەك دەبینن بریتین لە: (جێناوە لكاوەكان ، مۆرفیمەكانی نەفیكردن ، مۆرفیمەكانی پلەی بەراورد و باڵا ، مۆرفیمی(– ێ) بەواتای كات و شوێن ، نیشانە(مۆرفیم) ی بكەر نادیار ، نیشانەی ناسیاوی و ئەلەمۆرفەكانی ، نیشانەی كۆ و ئەلەمۆرفەكانی ، مۆرفیمی بەندی بانگكردن ، پاشناوەكان) .

2ـ بە بەراورد بە گیرەك ، نووسەك توانای جووڵەیان هەیە و وشە لۆك دەكەن بە ڕووی گیرەكەكاندا ، واتە نووسەك وشە دەبەستێتەوە ، ئەمەش وایكردووە لە زمانی كوردیدا زاراوەی (وشەبەست) بۆ نووسەك بە كاربێت .

3ـ هیچ جۆرە ناوێزەییەك لە نووسەكەكانی زمانەكەماندا بەدی ناكرێ ، كەچی ناوێزەی لە گیرەكەكاندا سەرهەڵدەدات .

4ـ نووسەك كۆمەڵەی جێناوە لكاوەكان بەپێی كاتی ڕابردوو و ڕانەبردوو پۆلێن دەكات ، كە ئەركی نووسەكی بكەری و نووسەكی بەركاری دەبینن .

سەرچاوەکان

أ ـ بە زمانی کوردی :

1ـ بازیان یونس محی الدین (2008) ، پەیوەندی ئاستی مۆرفۆلۆجی بە ئاستی فۆنۆلۆجی وسینتاکس ، نامەی ماستەر ، کۆلێژی زمان ـ زانکۆی سەلاحەدین .

2ـ حەیدەرحاجی خدر(2010) ، تایبەتمەندیە مۆرفۆلۆجیەکانی زمانی کوردی ، نامەی ماستەر ، کۆلێژی زمان ـ زانکۆی سەلاحەدین .

3ـ رەفیق شوانی (2011) ، وشەسازی زمانی کوردی ، چاپی یەکەم ،چاپخانەی رۆژهەڵات ـ هەولێر.

4ـ شلێر رەسووڵ محەمەد(2004) ، یاساکانی دارشتنی لارستەی دیارخەری لە زمانی کوردیدا ، نامەی دکتۆرا،کۆلێژی ئاداب ـ زانکۆی سەلاحەدین .

5ـ کەمال میراودەلی (2007) ، فەرهەنگی رێزمانی کوردی ، چاپی یەکەم ، لە بڵاوکراوەکانی مەڵبەندی کوردۆلۆجی ـ سلێمانی .

6ـ محەمەدی مەحویی (2001) ، رستەسازیی کوردیی ، زانکۆیی سلێمانی .

7ـ محەمەد مەعروف فتاح و سەباح رەشیدقادر(2006) ، چەندلایەنێکی مۆرفۆلۆجیی کوردی ، چاپخانەی روون ـ سلێمانی .

8ـ یارا قادر حمد (2008) ، مۆرفۆسیینتاکس لە زاری کۆیە ، نامەی ماستەر ، کۆلێژی زمان ـ زانکۆی کۆیە .

ب ـ بە زمانی فارسی :

9ـ ایران کلباسی (2001/1380) ، ساخت اشتقاقی واژه در فارسی امروز، چاپ دوم ، شرکت چاپ فرشیوه، تهران .

ج ـ بە زمانی ئینگلیزی :

10--Amin.W.O. (1979) A aspects of The Verbal construction in Kurdish,2nd ed. Kurdish Academy Publications: Hawler. -

11--Crystal,D.(2003) A Dictionary of Linguistics & Phonetics, Black well publishing: UK.-

.12- Fattah.M.M.(1997) A Generative Grammar of Kurdish, Unpublished Doctoral Dissertations: University of Amsterdam.-

13 Trask, R.T (1993) A dictionary of Grammatical terms in linguistics, Rutledge: London.

ملخص

هذه الدراسة الموسومة بـ ((نووسەك في اللغة الكردية)) وحدود البحث ضمن لهجة (كرمانج) المتوسط, لذا فنماذج البحث المطلوبة حسب فقرات الموضوع قد حللت وفق هذه اللهجة بطريقة التحليل- الوصفي،و(نووسەك) أداة مورفولوجي،ولكن حدود وظيفته في السياق والعبارة والجملة،وله اختلاط مع أكثر الظوهر الصرفية الأخرى مثل :- (گیرەك و پایەی بەند و پرتك) والضمير المتصل ضمن حدود (مورفوسنتاكسی)، ولهذا قصدنا أن نميّز (نووسەك) عن هذه مواضيع، ولذ قسّمنا البحث في ثمانية مباحث : المبحث الاول عبارة عن مقدمة للبحث ، والمبحث الثاني يبحث في مفهوم (نووسەك) و تعريفه ، والمبحث الثالث يبحث عن بروز فكرة (نووسەك)، ويحاول الباحث في المبحث الرابع يبحث عن (نووسەك) في اللغة الكردية، وفي المبحث الخامس تصنيف أنواع (نووسەك) في اللغة الكردية ، والمبحث السادس توضيح وظائيف (نووسەك) ، والمبحث السابع توضيح لخصائص (نووسەك)، والمبحث الثامن والآخير يوضح الفرق بين (نووسەك) و(گیرەك) حسب النماذج المطلوبة.

Abstract

This study is titled “Clitic in Kurdish language”. The scope of the research only includes the Dialect of Central Kurdish (Sorani). Therefore, the examples presented here are relevant to this dialect and they are analysed according to Synchronic-Analytic method. Although Clitic is an element in the study morphology, it functions on phrase and sentence level. It is correlated to other morphological phenomena such as affixes, inflectional morphemes and attached pronouns within the boundary of their morpho-syntactic functions. Therefore, a distinction should be made between these phenomena and Clitic. Accordingly, the study is divided into eight sections: Section One is an introduction to the topic. Section Two demonstrates the concept and definition of Clitic.Section Three deals with the arrival of the concept of Clitic in Linguistics. In Section Four, Clitic in Kurdish language. Section Five Clitic are classified. Sectoin Six explains the Functions of Clitic. In Section Seven examines the Speciality (characteristics) of Clitic. Moreover, there is a contrast between Clitic and Affixes in Section eight demonstrated through relevant examples.